

Saxavət Nəsrəddin qızı Əliyeva
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0000-0002-5136-677X>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(1\).188-194](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(1).188-194)

GENDER STEREOTİPLƏRİNİN FORMALAŞMASINI SƏCİYYƏLƏNDİRƏN AMİLLƏR

Saxavət Nəsrəddin qızı Əliyeva
doktor filosofii po psixologii, docent
Бакинский Государственный Университет

ФАКТОРЫ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ФОРМИРОВАНИЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ

Saxavət Nasrəddin Aliyeva
doctor of philosophy in psychology, associate professor
Baku State University

FACTORS CHARACTERIZING THE FORMATION OF GENDER STEREOTYPES

Xülasə: Gender stereotipləri mədəni, sosial və tarixi kontekstlərdən qaynaqlanan və müxtəlif amillərlə formalaşan mürəkkəb prosesdir. Fərdlərin cinsinə görə davranışları və rolları ilə bağlı qərəzli təsəvvürləri və gözləntiləri əhatə edən bu stereotiplərə bir neçə əsas amil təsir edir. Mədəni ənənələr, ictimai normalar, media təsvirləri, təhsil təcrübələri və tarixi irslər, gender stereotiplərinin yaranmasına və davam etdirilməsinə kömək edir. Bu elementlərin qarşılıqlı təsiri ənənəvi gender rollarını gücləndirir, kişilik və qadınlıq haqqında təsəvvürləri və gözləntiləri formalaşdırır.

Açar sözlər: gender rolları, sosial-mədəni təsirlər, gender stereotipləri, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, mədəni normalar

Резюме: Формирование гендерных стереотипов – сложный процесс, определяемый различными факторами, укорененными в культурном, социальном и историческом контексте. На эти стереотипы, которые включают в себя предвзятые представления и ожидания относительно поведения и роли людей в зависимости от их пола, влияют несколько ключевых факторов. Культурные традиции, социальные нормы, изображения в СМИ, образовательная практика и историческое наследие – все это способствует созданию и увековечению гендерных стереотипов. Взаимодействие этих элементов укрепляет традиционные гендерные роли, формируя представления и ожидания относительно мужественности и женственности.

Ключевые слова: гендерные роли, социокультурные влияния, гендерные стереотипы, межличностные отношения, культурные нормы

Summary: The formation of gender stereotypes is a complex process shaped by various factors rooted in cultural, social, and historical contexts. These stereotypes, which encompass preconceived notions and expectations about the behaviors and roles of individuals based on their gender, are influenced by several key factors. Cultural traditions, societal norms, media portrayals, educational practices, and historical legacies all contribute to the creation and perpetuation of gender stereotypes. The interplay of these elements reinforces traditional gender roles, shaping perceptions and expectations about masculinity and femininity.

Key words: gender roles, socio-cultural influences, gender stereotypes, interpersonal relations, cultural norms

Gender stereotipləri, fərdi fərqlərə deyil, cinslərdən olan fərdlərin necə davranması lazım cəmiyyətin gözləntilərinə əsaslanan müxtəlif olduğuna dair qərəzli təsəvvürlərdir. Bu stereo-

tiplər çox vaxt qərəzli qavrayışlara gətirib çıxarırlar, fərdlərin mənlilik anlayışını, şəxsiyyətlərarası münasibətləri və həyat seçimlərini formalaşdırır. Gender stereotiplərinin arxasında duran psixologiyanı başa düşmək, bu zərərli inancları aradan qaldırmaq və daha bərabərlikçi cəmiyyəti qurmaq üçün çox vacibdir.

Gender stereotipləri kişilik və qadınlıq ilə bağlı inanc və gözləntilərin geniş spektrini əhatə edir. Bu qərəzli fikirlər fərdlərin cinsi kimliyinə əsaslanaraq necə davranmalı, özlərini necə təqdim etməli və dünya ilə əlaqə saxlamalı olduqlarını diktə edir. Zərərsiz görünəndən tutmuş dərin kök salmış olana qədər bu stereotiplər həyatın müxtəlif aspektlərinə nüfuz edir, fərdlərin seçimlərinə, istəklərinə və özünü qavrayışına təsir edir.

Gender stereotiplərinin kökləri tarixi təcrübələrdə, dini ideologiyalarda və ənənəvi mədəniyyət normalarında kök salmış əsrlər boyu izlənilə bilər. Gender rolları ilə bağlı ictimai gözləntilər zaman keçdikcə təkamül etdi, lakin, tarixi qərəzlərin qalıqları davam edir və müasir münasibətlərə təsir edir.

Mədəni təsirlər gender stereotiplərinin formalaşmasında və davam etdirilməsində mühüm rol oynayır. Ədəbiyyat və incəsənətdə gender rollarının təsvirindən tutmuş mədəni rituallara və keçid ayinlərinə qədər, cəmiyyətlər kişilik və qadınlıq ilə bağlı spesifik gözləntiləri ötürür və gücləndirir. Genderlə bağlı mədəni baxışların müxtəlifliyi bu fenomenin mürəkkəbliyini vurğulayır.

Müasir dövrdə media gender stereotiplərinin davam etdirilməsində güclü agent rolunu oynayır. Televiziya, film, reklam və sosial media gender normalarının qurulmasına və möhkəmləndirilməsinə töhfə verir.

Gender stereotipləri, fərdlər üçün dərin psixoloji təsirlərə malikdir. Mənlilik konsepsiyasının və identikliyin inkişafının formalaşdırılmasından tutmuş idrak prosesləri və qərarların qəbuluna təsir etməyə qədər, bu stereotiplər fərdi və kollektiv psixologiyanın mürəkkəb quruluşuna təsir edir.

Gender stereotiplərinin kəsişməsinin tanınması, fərdlərin kəsişən və qarşılıqlı əlaqədə olan, təcrübələrini formalaşdıran çoxsaylı sosial kimliklərə malik olduğunu anlamaqdan ibarətdir. İrqi, etnik mənsubiyyət, sosial-iqtisadi status və cinsəllik kimi amillər, gender stereotiplərinin təsirini artırır və fərdlərin ictimai gözləntiləri necə idarə etməsinə təsir göstərir.

Ənənəvi gender normalarına meydan oxumaqda irəliləyiş əldə olunsa da, müasir problemlər hələ də qalmaqdadır. Gender əsaslı ayrışdırıcılıq, əmək haqqı fərqləri və rəhbər vəzifələrdə məhdud təmsilçilik kimi məsələlər, gender stereotiplərinin ictimai strukturlara davamlı təsirini vurğulayır. Bu problemlərin həlli stereotiplər və sistemli bərabərsizliklər arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqənin geniş başa düşülməsini tələb edir.

Gender stereotiplərinin tədqiqində biz bu mürəkkəb fenomenin çoxşaxəli ölçülərini açmağı hədəfləyirik. Tarixi kökləri, mədəni təsirləri, media təmsilləri, psixoloji ölçüləri, kəsişmələri, müasir çağırışları və dəyişən dinamikanı araşdıraraq, gender stereotiplərinin mürəkkəb mənzərəsini daha dərinə dərk etməyə çalışırıq. Biz burada, gender stereotiplərinin mənşəyinə, davamlılıq mexanizmlərinə, kişi və qadınlara təsirinə, ondan çıxış yollarına diqqət yetirəcəyik.

1. Gender stereotiplərinin mənşəyi

Gender stereotiplərinin mənşəyi, mürəkkəb və çoxşaxəlidir, mədəni, tarixi və təkamül amillərinin birləşməsindən yaranır. Erkən yaşlardan fərdlər gender rolları ilə bağlı cəmiyyət normaları və gözləntilərinə məruz qalır, onların kişilər və qadınlar üçün "uyğun" davranış kimi qəbul edilməsinə təsir edir. Media, ailə, təhsil və həmyaşıdlarla qarşılıqlı əlaqələr bu stereotiplərin formalaşmasında və möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Gender stereotiplərinin köklərini əsrlər boyu izləmək olar. Tarixi təcrübələr kişilər və qadınlar üçün fərqli rolları gücləndirir. Ənənəvi əmək bölgüsü, ictimai iyerarhiyalar və patriarxal strukturların təkamülü gender gözləntilərinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Tarixi rəvayətlərin tədqiqi, bu stereotiplərin cəmiyyət normalarında necə dərin kök saldığını aydınlaşdırmağa kömək edir.

Gender stereotiplərini formalaşdıran əsas tarixi faktorlardan biri, ənənəvi əmək bölgülərinin qurulmasıdır. Bir çox cəmiyyətlərdə tarixi təcrübələr qəbul edilən güclü və qabiliyyətlərə əsaslanaraq kişi və qadınlara xüsusi rollar təyin edirdi. Kənd təsərrüfatı və məişət məsuliyyətləri cinsiyyətə çevrildi və kişilik-qadınlıq ilə bağlı gözləntilərin əsasını qoydu.

Cəmiyyət iyerarhiyalarının təkamülü, gender stereotiplərinin formalaşmasında mühüm rol

oynamışdır. Tarixi güc strukturları tez-tez kişiləri liderlər və qərar qəbul edənlər kimi yerləşdirərək, kişi hökmranlığı anlayışlarını gücləndirirdilər. Bu iyerarhiyalar müxtəlif mədəniyyətlərdə müxtəlif formalarda davam edən gender normalarını davam etdirdi.

Kişi və qadınların tipik əlamətləri ilə bağlı stereotiplərə nəzər yetirəndə görünür ki, onların çoxu bioloji səbəblərdən deyil, patriarxal sosial-mədəni konstruksiyalardan qaynaqlanır (cədvəl 1).

Cədvəl 1. Kişi və qadınların tipik əlamətlərinin stereotipləri

Tipik kişi	Tipik qadın
Elm və riyaziyyatı sevən	Ünsiyyətçi
İşgüzar vərdişlərə malik olan	Dindar
İstədiyinə nail olmağın yollarını bilən	Öz zahiri ilə maraqlanan
Müstəqil	Kəbud ifadələr işlətməyən
Emosiyalarını gizlədən	Empatik
Aqressiv	Taktik
Təşəbbüskar	Münasibət yaradan
Üstələyici	Zərif
Asan qərar verən, qətiyyətli	İncəsənət və ədəbiyyatı dəyərləndirən
Özünə-güvənli	Qorunmağa çox ehtiyacı olan
Digər kişilərlə açıq seksdən danışan	Nəzakətli davranan, sakit

Patriarxal strukturların yüksəlişi gender rollarını daha da möhkəmləndirdi, kişilərə daha çox sosial, siyasi və iqtisadi güc verdi. Tarixi rəvayətlər və hüquq sistemləri kişi üstünlüyünə olan inamı əks etdirir və gücləndirirdi. Bu strukturlar bu gün də cəmiyyətin gözləntilərinə təsir etməkdə davam edən gender stereotiplərinin davamlılığının əsasını qoydu.

Mədəni miflər, dini mətnlər və tarixi rəvayətlər, gender stereotiplərinin formalaşmasına mühüm töhfə verir. Ənənəvi hekayələr tez-tez kişi və qadınları xüsusi rollarda təsvir edərək, genderə uyğun davranışın cəmiyyətin qavrayışlarına təsir göstərirdi. Tarixi perspektivlər gender stereotiplərinin dərin köklərini üzə çıxarsa da, cəmiyyətlərin zamanla dəyişikliklər və müqavimət göstərdiyini etiraf etmək vacibdir. Gender fəallığının tarixi məqamları, ənənəvi normalara çağırışlar və qadın hüquqları uğrunda mübarizə gender rollarına müasir münasibətin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır [2, s. 391].

Gender stereotiplərinin tarixi əsaslarını anlamaq, onların müasir cəmiyyətlərə qalıcı təsirini dərk etmək üçün vacibdir. Bu stereotiplər cəmiyyətin gözləntilərinə təsir etməkdə davam edir, fərdlərin mənlilik anlayışını, karyera seçimlərini və şəxsiyyətlərarası münasibətləri formalaşdırır.

Mədəni normalar və dəyərlər gender stereotiplərinin formalaşmasına və davam etdiril-

məsinə mühüm töhfə verir. Fərqli mədəniyyətlər rituallar, adətlər və sosiallaşma prosesləri vasitəsilə ötürülən gender rolları ilə bağlı unikal gözləntilərə malikdir. Mədəni inanclar və gender stereotipləri arasında qarşılıqlı təsir müxtəlif yollarla özünü göstərir, fərdlərin özünü qavrayışına və davranışına təsir edir [1, s. 122].

Sandra Bem "Oyuncaqlara üstünlük verilməsi araşdırması"nın (Toy Preference Study – 1983) əsas məqsədi gender sxemlərinin uşaqların oyuncaq seçimlərinə təsirini araşdırmaq idi. Bem, uşaqların ənənəvi olaraq cinsiyyətləri ilə əlaqəli, cəmiyyətin gözləntilərini əks etdirən oyuncaqları seçib-seçmədiyini anlamaqda maraqlı idi. Tədqiqatda məktəbəqədər yaşlı uşaqlar iştirak edirdi. Uşaqlara müxtəlif oyuncaqlar təqdim edildi, bəziləri gender baxımından neytral hesab edilir, digərləri isə stereotipik olaraq oğlan və ya qızlarla əlaqələndirilir. Tədqiqatçılar uşaqların oyuncaq seçimlərini müşahidə etdilər və onların seçimlərinin cəmiyyətin gender gözləntilərinə uyğun olub-olmadığını qeyd etdilər [5, s. 150].

Araşdırma nəticəsində məlum olub ki, uşaqlar cinsləri ilə stereotipik şəkildə əlaqəli olan oyuncaqları seçməyə meyillidirlər. Məsələn, oğlanlar daha çox yük maşınları və hərəkətli fiqurlar, qızlar isə gəlinciklər və məişət mövzulu oyuncaqlar seçməyə daha çox meyilli idilər.

Oyuncaq seçiminin bu nümunəsi uşaqların cəmiyyətin gender normalarından təsirləndiyinin və bu gözləntilərə uyğun tərcihlər inkişaf etdirdiyinin göstəricisi kimi şərh edilmişdir [5, s. 149].

S. Bemini bu eksperimenti uşaqların oyuncaq seçimlərinə gender rolları ilə bağlı mədəni gözləntilərdən təsirləndiyi fikrini dəstəklədi. Tədqiqat erkən gender sosiallaşmasının və gender sxemlərinin inkişafının uşaqların davranışlarına və seçimlərinə necə təsir edə biləcəyini başa düşməyə kömək etdi. Tədqiqat, cəmiyyətin gözləntilərinin uşaqların oyuncaq seçimlərinə təsiri ilə bağlı dəyərli fikirlər təqdim etməklə yanaşı, genderlə bağlı davranışların formalaşmasında bioloji və ətraf mühit amillərinin kompleks qarşılıqlı təsiri haqqında müzakirələrə də səbəb oldu.

2. Gender stereotiplərini formalaşdırən sosial-mədəni amillər

Rituallar və adətlər, gender stereotiplərinin ötürülməsi və möhkəmləndirilməsi üçün, güclü vasitə kimi xidmət edir. Yetkinlik mərasimləri, keçid ayinləri və mədəni bayramlar çox vaxt ənənəvi gender rollarını gücləndirir. Bu ritualların təhlili mədəni təcrübələrin fərdlərin əvvəlcədən müəyyən edilmiş gender normalarına sosiallaşmasına necə töhfə verdiyinə dair fikirlər verir.

Fərdlərin gender rollarına sosiallaşması erkən yaşlarda başlayır və mədəni amillərdən çox təsirlənir. Ailələr, təhsil müəssisələri və həmyaşid qrupları genderə uyğun davranışla bağlı mədəni gözləntiləri ötürən sosiallaşma agentləri kimi çıxış edirlər [7, s. 44]. Bu sosiallaşma proseslərinin necə işlədiyini başa düşmək, gender stereotiplərinin daxililəşdirilməsini başa düşmək üçün çox vacibdir.

Dil, gender stereotiplərinin formalaşmasında və davam etdirilməsində güclü vasitə rolunu oynayır. Linqvistik ifadələr, cinsiyyət əvəzlilikləri və stereotipik dildən istifadə, ənənəvi gender rollarının güclənməsinə kömək edir. Mədəni artefaktlarda simvolizm, cəmiyyətin gözləntilərini daha da gücləndirir, gender normalarını əlaqələndirən və davam etdirən vizual dil yaradır [8, s. 8-9].

Mədəni təsirlər əhəmiyyətli olsa da, bütün dünyada genderə qarşı mədəni münasibətlərin müxtəlifliyini tanımaq vacibdir. Mədəniyyətlərarası variasiyalar gender stereotiplərinin çevikli-

yi və mədəni dəyişikliklərin potensialı haqqında dəyərli fikirlər təklif edir. Ənənəvi gender normalarına meydan oxuyan cəmiyyətlərin araşdırılması, daha inklüziv münasibətləri inkişaf etdirmək üçün ilham verir.

Psixoloji səviyyədə idrak prosesləri və sosial öyrənmə mexanizmləri, gender stereotiplərinin inkişafına və möhkəmlənməsinə təsir edir. Uşaqlar müşahidə, təqlid və möhkəmləndirmə yolu ilə gender normalarını mənimsəyərkən, öz cinsinə uyğun davranışlar haqqında inanclarını formalaşdırırlar. Koqnitiv sxemlər və ya zehni çərçivələr cinslə bağlı məlumatların təşkilində və işlənməsində rol oynayır, stereotiplərin davamlı olmasına kömək edir [3, s. 66].

Sosial öyrənmə nəzəriyyələri, fərdlərin öz sosial mühitlərində başqalarını müşahidə və təqlid etməklə davranış, münasibət və dəyərlər əldə etdiyini irəli sürür. Xüsusilə uşaqlar ailə üzvlərinin, həmyaşıdlarının və media xadimlərinin davranışlarını müşahidə edərək gender rollarını öyrənirlər. Müşahidə yolu ilə öyrənmə prosesi gender stereotiplərinin daxililəşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Koqnitiv sxemlər və informasiyanı təşkil edən psixi çərçivələr, gender haqqında təsəvvürlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Fərdlər, mədəni və ictimai işarələrə əsaslanaraq gender rolları ilə bağlı sxemlər hazırlayırlar. Bu sxemlər, davranış və xüsusiyyətlərin kişi və ya qadın kimi bölünməsinə təsir edir və bu prosesdə gender stereotiplərini gücləndirir. [4, s. 998]

Liben və Signorella tərəfindən aparılan “Yaddaşa Təsir” (Influence on Memory – 1980) tədqiqatının əsas məqsədi, gender sxemlərinin uşaqlarda genderlə bağlı məlumatların kodlaşdırılmasına və xatırlanmasına necə təsir etdiyini araşdırmaq idi. İştirakçılar uşaqlar idi. Uşaqlar gender stereotipli və qeyri-stereotip fəaliyyətlərə məruz qaldılar. Ekspozisiyadan sonra onlar təqdim olunan məlumatı xatırlamalarını qiymətləndirmək üçün yaddaş tapşırığı ilə məşğul oldular. Tədqiqat nəticəsində məlum olub ki, uşaqlar öz gender sxemlərinə uyğun olan məlumatları daha çox yadda saxlayırlar. Məsələn, əgər oğlanda “kukllar qızlar üçündür” stereotipi varsa, o, kukla haqqında məlumatları yük məşını haqqında məlumatdan daha effektiv xatırlaya bilər. Bu nəticə gender sxemlərinin genderlə bağlı məlumatların kodlaşdırılmasına və axtarı-

şına təsir etməsi fikrini dəstəklədi. Uşaqlar əvvəlcədən mövcud gender stereotiplərinə uyğun gələn məlumatları daha dəqiq xatırlamağa və xatırlamağa meyillidirlər [6, s. 233-235].

Nəticələr, uşaqların koqnitiv proseslərinə, o cümlədən yaddaşa, cəmiyyətin gözləntiləri və stereotipləri əsasında inkişaf etdirdikləri gender sxemlərindən təsirləndiyini irəli sürdü. Tədqiqat uşaqların cinslə bağlı məlumatları necə emal etdiyini və yadda saxlamasını formalaşdırmaqda idrak strukturlarının rolunu vurğuladı. Liben və Signorellanın işi, oxşar tədqiqatlarla birlikdə, cəmiyyət normalarının təsiri altında olan erkən idrak proseslərinin gender identikliyinə inkişafına necə kömək etdiyini başa düşməyə kömək etdi.

Stereotip təhlükəsi fenomeni, fərdlərin cəmiyyətin gözləntilərindən xəbərdar olduqda stereotiplərə necə uyğunlaşa biləcəyini vurğulayır. Stereotip təhlükəsinin necə işlədiyini başa düşmək, onun təsirlərini yumşaltmaq və daha ədalətli mühiti inkişaf etdirmək üçün çox vacibdir. Mədəni ifşa yolu ilə formalaşan gizli qərəzlər, şüursuz münasibət və assosiasiyalar, fərdlərin mühakimə və davranışlarına təsir göstərir. Gizli qərəz, gender stereotiplərinin davam etdirilməsinə kömək edir. Çünki fərdlər bilmədən qərəzli inanclarla sahib olaraq hərəkət edirlər. Bu şüursuz proseslərin incəliklərini açmaq, gizli qərəzliyi aradan qaldırmaq və onlara qarşı çıxmaq üçün vacibdir [11, s. 188].

Gender kimliyinin inkişafı, cəmiyyətin gözləntilərinin və normalarının daxililəşdirilməsini nəzərdə tutur. Uşaqlar qayğı göstərən, həmyaşdqları və ictimai təsirlərlə qarşılıqlı əlaqədə fəal şəkildə öz cinsi kimliklərini qururlar. Gender identikliyinə inkişafı prosesi, gender stereotiplərinin daxililəşdirilməsinə, fərdlərin mənlilik anlayışının və davranışının formalaşmasına kömək edir.

Cəmiyyətin gözləntiləri, onların şəxsi inancları və təcrübələri ilə ziddiyyət təşkil etdikdə, fərdlər koqnitiv dissonansla üzləşirlər. Koqnitiv dissonansın tanınması və aradan qaldırılması, gender stereotiplərinə qarşı müqavimətə səbəb olur.

Media mədəni norma və qavrayışların, xüsusən də genderlə bağlı formalaşmasında mühüm rol oynayır. Televiziya və filmlər, sosiallaşmanın güclü agentı kimi xidmət edir, fərdlərin erkən yaşlarından gender rolları haqqında təsəvvürlərini formalaşdırır. Ssenari məzmununda

personajların təsvirlərinin təhlili, cəmiyyət münasibətlərinə təsir edən təkrarlanan nümunələri və stereotipləri aşkar edir. Bu mühitlərdə ənənəvi gender rollarının, stereotiplərin və arxetiplərin təsviri, cəmiyyətin gözləntilərinin daxililəşdirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Reklam müasir cəmiyyətdə geniş yayılmış qüvvədir, istehlakçı davranışına təsir edir. Genderlə bağlı reklam çox vaxt ənənəvi stereotipləri gücləndirir, kişi və qadınları dar və məhdudlaşdırıcı rollarda təsvir edir. Stereotip şəkillərin və mesajların istifadəsi xarici görünüş, davranış və ictimai rollarla bağlı ictimai gözləntilərin güclənməsinə kömək edir.

Rəqəmsal əsrdə sosial media platformaları və onlayn məzmun, gender stereotiplərinin yayılmasına və möhkəmlənməsinə töhfə verir. Onlayn identikliklərin, təsir edənlərin və viral məzmunun seçilmiş təbiəti, çox vaxt kişiliyin və qadınlığın ideallaşdırılmış və stereotipik təsvirlərini davam etdirir.

Media təsvirləri cəmiyyətin gözəllik standartlarına və bədən imicinə böyük təsir göstərir. Mediada kişi və qadınların ideallaşdırılmış şəkilləri, qeyri-real və çox vaxt zərərli gözəllik standartlarının davam etdirilməsinə kömək edir. Bu, öz növbəsində, fərdlərin heysiyyətinə təsir edir və onların cəlbədicisi və ya məqbul sayılan şeyi qavramasına təsir göstərir.

Media təmsilləri tez-tez ənənəvi gender rollarını gücləndirir, kişiləri iddialı, dominant və karyera yönümlü kimi təsvir edir, qadınlar isə tərbiyəçi, itaətkar və ilk növbədə xarici görünüşə diqqət yetirirlər. Bu təsvirlər fərdlərin istəklərinə, karyera seçimlərinə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərə təsir edərək, sərt gender normalarının davam etdirilməsinə töhfə verir.

Gender stereotiplərini başa düşmək irq, etnik mənsubiyyət və sosial-iqtisadi status kimi şəxsiyyət faktorlarının kəsişməsinə qəbul etməyi tələb edir. Stereotiplər identikliklərin digər aspektləri ilə kəsişdikdə, fərdlər unikal çətinliklərlə üzləşirlər. İdentikliyin çoxsaylı ölçülərinin necə kəsişdiyini araşdırmaq, gender stereotiplərinə töhfə verən təsvirlərin kompleks qarşılıqlı əlaqəsini daha əhatəli şəkildə başa düşməyə imkan verir [9, s. 424].

Gender stereotipləri, müxtəlif cinslər üçün xüsusi rollar və davranışlar təyin edən dərin kök salmış cəmiyyət gözləntiləri, müxtəlif identiklik amillərinin kəsişməsindən əhəmiyyətli dərəcədə

təsirlənir. Kimberle Krenşou tərəfindən hazırlanmış bir termin olan kəsişmə, cins, irq, sinif və cinsiyyət kimi sosial kateqoriyaların bir-biri ilə əlaqəli təbiətini vurğulayır. Kəsişməni başa düşmək, bu kateqoriyaların necə üst-üstə düşdüyünü dərk etməyi, müxtəlif identiklik ölçülərini eyni vaxtda idarə edən fərdlər üçün unikal və çoxşaxəli təcrübələr yaratmağı əhatə edir.

Gender və irqin kəsişməsi gender stereotiplərinin formalaşmasına əlavə təbəqələr təqdim edir. Tarixi irslər, mədəni rəvayətlər və sistemli bərabərsizliklər həm gender, həm də irqi kimlikləri idarə edən fərdlərin unikal təcrübələrinə töhfə verir. Cins və irqin kəsişməsinin tədqiqi, stereotiplərin marjinal qruplar üzərində mürəkkəb təsirləri haqqında anlayışlar təmin edir.

Sosial-iqtisadi status cinslə kəşşir, fərdlərin imkanlara, resurslara və gücə çıxışına təsir göstərir. Gender stereotiplərinin davamlılığı çox vaxt həm gender, həm də sosial-iqtisadi amillərə əsaslanan gözləntiləri və məhdudiyətləri formalaşdıran iqtisadi bərabərsizliklərlə bağlıdır. Bu kəsişməni başa düşmək gender stereotiplərinin sosial bərabərsizliyə daha geniş təsirini həll etmək üçün çox vacibdir [10, s. 232].

LGBTQ+ icmasında gender və cinsi oriyentasiyanın kəsişməsi, gender stereotiplərinin öyrənilməsinə daha bir qat əlavə edir. Fərqli gender kimlikləri və cinsi oriyentasiyalarla hərəkət edən fərdlər, cəmiyyət gözləntiləri ilə kəşşən, gender rollarının mürəkkəbliyinə daha çox töhfə verən unikal problemlər və stereotiplərlə üzləşirlər.

Etnik mənsubiyyət və milliyyətlə əlaqəli olanlar da daxil olmaqla, mədəni amillər müxtəlif təcrübələri formalaşdırmaq üçün cinslə kəşşir. Kəsişmə, gender stereotiplərinin mənşəyindəki güc dinamikasını vurğulayır. Marginallaşmış identikliklərin kəsişməsində olan fərdlər, mürəkkəb stereotiplərlə qarşılaşa və əlavə maneələrlə üzləşə bilirlər. Güc strukturlarının təhlili, sistemli bərabərsizlikləri aradan qaldıran və gender stereotiplərinin köklərinə meydan oxuyan müdaxilələrin hazırlanması üçün vacibdir.

Erkən yaşlardan münasibət və inancların formalaşmasında təhsil əsas rol oynayır. Hərtərəfli və inklüziv gender təhsilinin məktəb kurikulumlarına daxil edilməsi, stereotiplərə qarşı çıxmaq üçün vacibdir. Tənqidi düşüncəni təşviq etməklə, tələbələr müxtəlif perspektivlərlə tanış

etmək və gender rolları haqqında müzakirələri təşviq etməklə, təhsil müdaxilələri gələcək nəsle ictimai gözləntiləri sorğulamaq və yenidən müəyyən etmək səlahiyyətini verə bilər.

Gender stereotiplərinin dövrünü qırmaq üçün, səylərin davam etdirilməsi davamlı araşdırma və qiymətləndirmə tələb edir. Müdaxilələrin effektivliyinin mütəmadi olaraq qiymətləndirilməsi, dəyişən münasibətlərə dair məlumatların toplanması və yaranan problemlərin müəyyən edilməsi strategiyaların aktuallığını və inkişaf edən sosial dinamikaya uyğunlaşmasını təmin edir.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, gender stereotiplərinin formalaşması bir-biri ilə əlaqəli saysız-hesabsız amillərin təsiri altında olan dərin bir prosesdir. Mədəni ənənələr, ictimai normalar, media təsvirləri, təhsil təcrübələri və tarixi irslər birlikdə gender rolları haqqında qərəzli təsəvvürlərin formalaşmasına və davam etdirilməsinə kömək edir. Bu elementlərin qarşılıqlı təsiri, kişilik və qadınlaşma ətrafında ənənəvi gözləntiləri gücləndirən çərçivə yaradır.

Gender stereotiplərindən qurtulmaq üçün, cəmiyyətlərimizdə yerləşmiş əsas səbəbləri həll edən vahid və kəşşən yanaşma tələb olunur. Mediada müxtəlif təmsilçiliyin təşviq edilməsi, təhsil kurikulumlarının yenidən müəyyən edilməsi, köhnəlmiş normaların müzakirəsi və açıq müzakirələrin təşviq edilməsi, gender stereotiplərinin aradan qaldırılması istiqamətində mühüm addımlardır. Üstəlik, bu amillərin təsiri bəzə də məlumatlılığın təşviqi, empatiya, anlayışın gücləndirilməsi daha vacibdir.

Problemin aktuallığı. Gender stereotiplərinin formalaşması fərdlər və bütövlükdə cəmiyyət üçün əhəmiyyətli təsirləri olan mürəkkəb və çoxşaxəli məsələdir. Sosial və mədəni təsir, mədəniyyət normaları, təhsil parametrləri, psixoloji təsir, peşə seçməsi, iqtisadi təsirlər, ayrı-seçkilik, hüquqi müdafiələr gender stereotiplərinin formalaşmasının həlli və dərk edilməsinin aktuallığını vurğulayır. Problemin aktuallığının aradan qaldırılması təhsil islahatları, media savadlılığı, iş yerində təşəbbüslər və cəmiyyətdə maarifləndirmə kampaniyaları da daxil olmaqla hərtərəfli yanaşmanı nəzərdə tutur. Fərdlərin və bütövlükdə cəmiyyətin xeyrinə dərin kök salmış gender stereotiplərinə meydan oxumaq və onları dağıtmaq üçün müxtəlif sektorlar arasında əməkdaşlıq tələb olunur.

Problemin yeniliyi. Gender stereotipləri məsələsi yeni olmasa da, onun mürəkkəbliyi və həllinin aktuallığı haqqında anlayış inkişaf etmişdir. Proble-

min yeniliyi gender stereotiplərinin formalaşmasına kömək edən müxtəlif amillərin tanınması, eləcə də onların geniş əhatəli nəticələrinin daha çox dərk edilməsindədir. Problemin yeniliyi gender stereotiplərinin cəmiyyətin müxtəlif səviyyələrində fənlərərsası yanaşmalar və davamlı səylər tələb edən çoxşaxəli məsələ kimi inkişaf edən anlayışındadır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Gender stereotiplərinin formalaşması məsələsinin həllinin praktiki əhəmiyyəti vacibdir. Çünki bu, fərdlərə, icmalara və ümumilikdə cəmiyyətə birbaşa təsir göstərir. Bir neçə praktik faktor bu problemin həllinin vacib-

liyini vurğulayır: işçi qüvvəsinin müxtəlifliyi və məhsuldarlığı; sağlamlıq və rifah; təhsil və bacarıqların inkişafı; ayrı-seçkiliyin azaldılması; ailə dinamika və s.

Problemin praktiki əhəmiyyətini həll etmək müxtəlif sektorlar, o cümlədən təhsil, iş yerləri, hüquq sistemləri və ictimai münasibətlərdə birgə səylər tələb edir. Cəmiyyətlər gender stereotiplərinin formalaşmasına kömək edən amilləri tanımaqla və onlara meydan oxumaqla, daha inklüziv, ədalətli və fəravan icmalar yaratmaq istiqamətində işləyə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Başçı, B., Giray, S. Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının çok değişkenli istatistiksel tekniklerle analizi. *Journal of Life Economics* 2016, 3 (4), s. 117-142. doi:10.15637/jlecon.160
2. Bian, L., Leslie, S.-J., Cimpian, A. Gender stereotypes about intellectual ability emerge early and influence children's interests. *Science* (2017), 355 (6323), pp. 389-399. doi:10.1126/science.aah6524
3. Broverman, I. K., Vogel, S. R., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., & Rosenkrantz, P. S. Sex-role stereotypes: A current appraisal. *Journal of Social Issues* 1972, 28, pp. 59-78.
4. Deaux, K., Lewis, L. L. Structure of gender stereotypes: Interrelationships among components and gender label. *Journal of Personality and Social Psychology* 1984, 5, pp. 991-1004.
5. Edwards, V. J., Spence, J. T. Gender-related traits, stereotypes and schemata. *Journal of Personality and Social Psychology* 1987, 53, pp. 146-154.
6. Francis, B. Gender, toys and learning. *Oxford Review of Education* 2010, 36 (3), pp. 325-344. doi:10.1080/03054981003732278
7. Hamilton, D. L. A cognitive-attribitional analysis of stereotyping. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 12. -New York: Academic Press, -1979.
8. Hungerford, J. F., Sobolew-Shubin, A. P. Sex role identity, gender identity, and self-schemata. *Psychology of Women Quarterly* 1987, 11, pp. 1-10.
9. Spencer, S. J., C. Logel, P. G. Davies. Stereotype threat. *Annual Review of psychology* 2016, 67: pp. 415-437. doi:10.1146/annurev-psych-073115-103235.
10. Ünal, F., Tarhan, S., Çürükvelioğlu K. E. Toplumsal cinsiyet algısını yordamada cinsiyet, sınıf, bölüm ve toplumsal cinsiyet oluşumunun rolü. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2017, 6 (1), s. 227-236. doi:10.14686/buefad.287496
11. Witt, S. Parental influence on children's socialization to gender roles, *Adolescence* 2018, (32), pp. 125-253, URL: <http://gozips.uakron.edu/~susan8/parinf.htm>

E-mail: saxavat.aliyeva@bsu.edu.az

Rəyçilər: *psixol.elm.dok.*, dos. **İ. M. Bayramov**,
psixol.ü.fəls.dok. **S. Allahyarova**

Redaksiyaya daxil olub: 12.02.2024.